

П. В. Іванюта,
к. е. н., завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
Полтавська філія Національної академії статистики, обліку та аудиту

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

Виявлені основні чинники порушення екологічної безпеки в Україні. Визначений вплив екологічної ситуації на якість продукції. Запропоновані шляхи поліпшення екологічної ситуації через екологічний аудит у системі державного управління.

Is the discovered based factors of break ecological safety in Ukraine. Determining influence ecological situation on the quality good. By proposal ways of improved ecological situation over audit in the system of state management.

Ключові слова: біосфера, екологічна ситуація, екологічний аудит, екологічна катастрофа, Чорнобильська катастрофа, радіоактивні забруднення.

Key words: biosphere, ecological situation, ecological audit, ecological disaster, Chernobyl disaster, radio-activity pollution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останнє десятиліття XXI століття значно погіршилась екологічна ситуація у країнах, які розвиваються, в результаті нерозумної діяльності людини. Спостерігається загальна тенденція посилення впливу людської діяльності на біологічні (біосферні) цикли, що зв'язані як зі збільшенням загальної чисельності людського роду, особливо в густонаселених материках (за дві тисячі років чисельність населення Землі зросла з 230 млн до 6 млрд чол. — у 26 разів, а за 7 тисяч років — у 2000 разів [1, с. 8]), так і зі збільшенням масштабів потреб кожної людини, руйнівним впливом виробничої діяльності і військових зіткнень на навколишнє природне середовище. У результаті біосфера трансформується в ноосферу: "під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан — у ноосферу" [2, с. 20]. Отже, процес трансформації біосфери в ноосферу — реальний факт, що триває не одне тисячоріччя з наростаючою силою і тягне за собою не тільки творчий початок установаження розумної гармонії еволюції природи і людини, але і руйнівний початок, коли людина порушує рівновагу в біосферних процесах, винищує біологічні види, забруднює навколишнє середовище, породжує екологічні катастрофи.

Діяльність людства веде, імовірно всього, до деградації біосфери і не здатна гарантувати існування людини. Людина підійшла до межі, яку не можна переступити ні при яких обставинах: один необережний крок — і вона зірветься в безодню. Одна необдумана дія — і людство може зникнути з лиця Землі [2, с. 19].

Можна виділити основні напрями розвитку екологічних проблем: перша — глобальна екокатастрофа, що може привести біосферу в нову квазірівновагу, яка виключає існування людини, і тоді проблема екологічних (так само як і суспільних) циклів і криз буде знята назавжди або на багато тисячоліть; друга — коли суспільство буде балансувати на грані екокатастрофи, періодично занурюючи в безодню приватних і локальних екологічних криз — внаслідок вирубки лісів, забруднення морів, вичерпання окремих видів природних ресурсів, підвищення рівня океану внаслідок танення північної і південної полярних шапок і високогірних льодовиків. Однак на цьому шляху стільки перешкод, корисливих інтересів розвинутих держав і цивілізацій, що буде потрібно не одне покоління людей, щоб приступити до успішного рішення цієї загально планетарної проблеми. Зараз найбагатші країни є основними споживачами природних ресурсів і забруднювачами

навколишнього середовища. Про це можна судити за даними, приведеними Всесвітнім банком: на країни з високим рівнем доходу (у них проживає 15,6 % населення Землі) приходилося 65,9% комерційного енергоспоживання і 49 % викидів двоокису вуглецю, тоді як на країни з низьким рівнем доходу (35,1% населення Землі) — 4,7% енергоспоживання і 5,9 % викидів [3, с. 239, 257].

Передбачення саме цих негативних явищ можливе за умови прогнозування як головного чинника формування стратегії та тактики подальшого розвитку національної економіки. Охорона навколишнього середовища є одним з головних пріоритетів кожної держави світу, зокрема, це питання стосується і України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розробками методів та методик екологічного аудиту на підставі оцінки та аналізу стану навколишнього середовища та впливу людської діяльності належить вітчизняним вченим: Г.В. Черевку та М.І. Яцківу [4], Е.Г. Дегодюку та С.Е. Дегодюку [5], Н.С. Макаровій, Л.Д. Гармідер та Л.В. Михальчуку [6], М.А. Хвесику, Л.М. Горбачу, Н.В. Вишневській та Ю.М. Хвесику [7, с. 27—36], С.М. Літвак [8, с. 17—37] а також зарубіжним: А.Б. Д'якову [9, с. 48—80], В.М. Гаріну [10] та ін. Поряд з тим, виникає необхідність дослідити існуючі методи і екологічного аудиту в умовах державного управління екологічною ситуацією в Україні.

Мета дослідження — обґрунтувати особливість методів екологічного аудиту у системі державного управління екологічною ситуацією в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з найважливіших основних природних прав людини є право на сприятливе навколишнє середовище. Навколишнє середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про навколишнє середовище критеріям, стандартам, нормативам, що стосуються чистоти, ресурсоємності, екологічної рівноваги. Право на сприятливе навколишнє середовище повинно забезпечуватися в межах екологічної функції держави та природоохоронної діяльності природокористувачів на основі послідовного здійснення системи правових, організаційно-управлінських, технічних, наукових та інших заходів з охорони природи.

Проведені нами дослідження свідчать про порушення екологічної безпеки в державі. Звалище сміття, гори мінеральних добрив чи пестицидів потрапляє в ланцюг кругообігу речовин які негативно впливають на здоров'я населення. У 1992 році на Україні було 10088 млн м³ промислових, 3510,5 млн м³ сільськогосподарських, 3846,4 млн м³ комунальних стоків, 10015 тис.т викидів у атмосферу, 1680,5 млн т твердих відходів промислових підприємств. Довготривале забруднення сірчаним газом, окислами вуглецю, окислами азоту та іншими небезпечними речовинами шкідливо впливає на загальний рівень захворюваності, що зумовлено ураженням окремих органів та систем організму: дихальної (пневмонія, бронхіальна астма та інші неспецифічні хвороби легень),

серцево-судинної (гіпертонія, інфаркт міокарда тощо), шлунково-кишкової та інших.

Великий вплив на виникнення й поширення хвороб має сумарне забруднення повітря. При значеннях 5 ГДК (гранично-допустимих концентрацій) відчутним є збільшення нозоформ, особливо хронічних (бронхіти, бронхіальна астма, авітамінози, розлад роботи шлункового тракту, особливо у дітей). При сумарному забрудненні повітря при значеннях 10 ГДК (гранично-допустимих концентраціях) спостерігається значне збільшення хронічних захворювань не лише у дітей, але й серед дорослих. На рівні 20 ГДК спостерігається суттєвий прояв серцево-судинних хвороб та уражень дихальної системи. Використання води з високою концентрацією кадмію може призвести до розвитку протінурії, нирковокам'яної хвороби, захворювань печінки, анемії, гіпертонічної хвороби, злоякісних пухлин, захворювань кишкового тракту. Вода, забруднена марганцем, може сприяти порушенню ліпідного обміну, розвитку пневмонії, психічним розладам. При споживанні води, забрудненої, миш'яком, у людини може розвиватись захворювання шлунково-кишкового тракту, органів дихання тощо. Потрапляння до організму ртуті може викликати зміни в нервовій системі, свинцева інтоксикація викликає енцефалопатії, порушення запліднення, інші хвороби. Шкоду для здоров'я можуть викликати такі забруднювачі, як фтор-, хлор- та фосфороорганічні забруднювачі, нітроти, нітрати, отрутохімікати тощо. Надходження хімічних елементів у ґрунт відбувається через осідання твердих атмосферних домішок та в результаті свідомого внесення в нього речовин у процесі сільськогосподарського виробництва. Відомо дві групи таких речовин: отрутохімікати (пестициди) та мінеральні добрива. Їх дія на людину може відбуватись двома шляхами: при безпосередньому контакті з ними (головним чином це стосується працівників сільського господарства) та через продукти харчування, питну воду.

Пестициди можуть викликати інтоксикацію, наслідки якої залежать від їх властивостей, кількості отрути й стану організму людини; алергічні реакції, послаблення імунної системи та інші неприємності. Інколи може відбуватися мутагенна дія, яка спричиняє зміни спадкових властивостей. Вплив цих речовин на людину може призвести й до інших патологічних явищ, які виникають в організмі через тривалий проміжок часу. До їх числа, належать деякі зрушення в нервовій системі, патологічний стан печінки, порушення серцево-судинної системи тощо. Тривала дія малих доз пестицидів на людину не дає ніяких характерних ознак інтоксикації і проявляється, головним чином, у вигляді ускладнення звичайних захворювань, зниження захисних сил організму, пригнічення імунітету, поглиблення функціональних розладів тощо. Вчені в галузі сільськогосподарського виробництва свідчать, що мінеральні добрива забезпечують близько 50% добавки до врожаю. Однак ця їх позитивна дія часто супроводжується негативними наслідками. При неправильному використанні мінеральних добрив у навколишньому середовищі може накопичуватися в підвищених кількостях азот, фосфор, калій. Перевищення рекомендованої норми, невиконання оптимальних термінів та способів

внесення речовин у ґрунт призводять до проникнення нітратів, сульфатів, хлоридів у ґрунтові води. Це шкідливо для здоров'я людей, тварин, рибного господарства. За рахунок надмірних концентрацій азотних сполук, які передаються трофічними ланцюгами до людини, в організмі можуть утворюватись небезпечні канцерогени — нітрозаміни. Використання у великій кількості мінеральних добрив може знизити біологічну повноцінність їжі та кормів, небажані зміни співвідношення зольних елементів і складу органічних кормів.

Чорнобильська катастрофа створила умови для проникнення радіоактивних продуктів у водні об'єкти та осідання їх на ґрунт з наступною міграцією підземними водами. Радіоактивні ізотопи, які проникають в організм, активно включаються в обмін мікроелементів у тканинах різних органів і накопичуються у них. Вони створюють джерело довготривалого радіоактивного опромінення організму й оточуючих тканин. Внутрішнє опромінення радіонуклідами завжди небезпечніше, ніж зовнішнє: по-перше, через тривалість впливу; по-друге, через незначну відстань між джерелом забруднення й опроміненними тканинами. Тому слід чекати, що при комбінованому опроміненні зовнішнє опромінення визначатиме найближчі наслідки, а внутрішнє — поступове нарощування зміни в організмі пізнішого періоду. Таким чином, чорнобильська катастрофа створила надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього середовища радіаційну обстановку на значній території України. Сюди відносять території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища вище дозаварійного рівня і опромінення населення понад 0,1 бер за рік. Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС від радіоактивного забруднення постраждали територія і люди багатьох областей України, але особливо це відчутно в Київській, Житомирській, Чернігівській, Черкаській, Рівненській, Вінницькій, Волинській областях. Усього було викинуто понад 50 МКі радіоактивності, що становить приблизно (за оцінками МАГАТЕ) 3,5% кількості радіонуклідів у реакторі на час аварії. Тепер основний внесок у радіоактивне забруднення мають цезій-137 і цезій-134. Загальна площа територій України з рівнем забруднення цезієм-137 від 1 до 5 Кі/км² перевищує 3316 тис. га, від 5 до 15 Кі/км² становлять 235 тис. га, від 15 до 40 Кі/км² — 74 тис. га, понад 40 Кі/км² — 68 тис. га. На цих територіях проживає 1480,4 тис. мешканців, у тому числі: на територіях з рівнем від 1 до 5 Кі/км² — 1227,3 тис., від 5 до 15 Кі/км² — 204,2 тис., від 15 до 40 Кі/км² — 29,7 тис., понад 40 Кі/км² — 19,2 тис. У 150 населених пунктах середня щільність цезію в ґрунтах перевищує 5 Кі/км², серед них у 22-15 Кі/км². Високий рівень забруднення стронцієм-90 (понад 3 Кі/км²) та плутонієм — 239 (понад 0,1 Кі/км²) зафіксовано, в основному, в межах 30-кілометрової зони ЧАЕС, хоча є відомості про окремі "плями" цих радіонуклідів і за її межами [11].

Аварія на Чорнобильській АЕС призвела до появи нових проблем, пов'язаних із змінами в господарюванні окремих регіонів України та охороною здоров'я населення. Стосовно останнього, то аналіз свідчить про наявність тенденцій зростання рівня та поширення захво-

рювань верхніх дихальних шляхів, систем кровообігу, травлення, а також різноманітних порушень ендокринної та імунної систем, перебігу вагітності, пологів, розвитку плоду тощо. Має місце зростання частоти уроджених пороків розвитку. У цілому, серед дитячого населення контрольованих районів стабільно збільшилась кількість анемії, хронічних тонзилітів та холециститів тощо [11].

Таким чином, серед причин, які викликали глобальну екологічну небезпеку, можна вважати:

- відсутність політичної волі держав до послідовного, ефективного здійснення діяльності з охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування;

- недостатньо розвинене законодавство та право в галузі навколишнього середовища;

- дефекти організації державного управління на навколишнім середовищем;

- пріоритет економічного розвитку та задоволення економічних інтересів без врахування екологічних можливостей природи;

- переважання відомчих інтересів над загальнолюдськими;

- дефіцит фінансування програм та заходів з охорони навколишнього середовища;

- дефіцит спеціалістів у галузі екології;

- низький рівень правосвідомості, екологічних знань, екологічної культури;

- природоспоживацька та природокористувальна ідеологія людства [5, с. 7].

Можливими шляхами вирішення екологічних проблем вчені вважають [12, с. 152—173].

- формування нового еколого-правового світогляду людини;

- розробка, послідовна ефективна реалізація як державної, так і міжнародної екологічної політики;

- формування сучасного екологічного законодавства;

- створення системи державного управління природокористуванням та охороною навколишнього середовища;

- забезпечення оптимального фінансування заходів в сфері екології;

- екологічне виховання й підготовка спеціалістів-екологів.

Існує чимало концептуальних положень вирішення даної проблеми:

- концепція споживацького відношення до природи, яка є панівною в усіх суспільствах. Сутність концепції полягає в тому, що природа сприймається як ресурсо-забезпечення для розвитку матеріального виробництва й створення багатств суспільства. Закономірним результатом такого відношення є деградація, виснаження природи;

- концепція невтручання в природу є протилежною і може розглядатися суто теоретично. Її прибічники відзначають, що природа розвивається за певними законами і будь-яке втручання людини веде до негативних наслідків. Дана теорія є виявом загальнопланетарного мислення. Прибічники концепції виходять з того, що не можна використовувати розум людини для знищення живого, ставлення людини до природи має

бути добрим, розумним і привести до ноосфери. Це вчення має багатий потенціал, але на практиці не реалізоване;

— концепція обмеженого економічного розвитку (потреб народонаселення) виходять з можливості екологічного колапсу при збереженні сучасних цивілізацій і пропонується для поліпшення ситуації при виконанні ряду умов: знизити темпи використання ресурсів, переглянути політику народжуваності, знизити рівень матеріальних потреб людства і т.п;

— концепція стійкого розвитку — одна з найбільш поширених, висунута Міжнародною комісією з навколишнього середовища й розвитку у 1987 р. Головна думка: людство має забезпечувати потреби сучасного періоду, але не ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь забезпечувати свої потреби. Для успішного розвитку необхідна політика, яка врахувала б екологічні аспекти. В сучасному варіанті ця концепція звучить як концепція екологічно обґрунтованого, стійкого економічного й соціального розвитку і поступово реалізується в ряді високорозвинених держав.

Виникнення й регулювання екологічних прав людини є одним з найбільших досягнень міжнародного права останньої чверті ХХ ст. та національних законодавств країн і свідчить про визнання людини найвищою цінністю. Важливою проблемою залишається використання відходів, що накопичуються як в містах, так сільських територіях. Узагальнення досвіду використання вторинних ресурсів (відходів) у розвинутих країнах, та вторинного ресурсовикористання в Україні, аналіз технологічних змін, урахування конкретного екологічного та економічного стану дозволяє знайти шляхи розв'язання проблеми. Так, використання відходів як вторинної сировини поряд із їх знешкодженням і локалізацією дозволяє зберегти ресурсний потенціал в аграрній сфері (наприклад, гній, який може слугувати біологічним паливом, або солома, яка може використовуватись як органічні добрива). На думку вчених [13; 14], до яких приєднується і автор, головним у взаємовідносинах природно-ресурсної політики і подальшим розвитком національної економіки в умовах екологічної безпеки є як платне природокористування, так і законодавче регулювання.

Згідно Порядку формування тарифів на послуги з вивезення побутових відходів [15, с. 89—93] плата за розміщення відходів покриває затрати на експлуатацію об'єкта розміщення відходів, амортизаційні відрахування, прибуток власника об'єкта розміщення відходів і витрати на рекультивацию. За рахунок неї мають здійснюватись заходи з охорони навколишнього природного середовища.

Розглянемо структуру затрат на функціонування об'єктів розміщення відходів з метою визначити відповідності тарифів на розміщення відходів фактичним витратам. Для 35 територій і звалищ ТПВ (твердих побутових відходів) Полтавської області були розраховані поточні витрати на розміщення твердих побутових відходів. Так, наприклад, для звалища, що обслуговує м. Полтаву, загальна сума поточних витрат становить близько 542 тис.грн., у тому числі заходи на екологічно безпечно видалення ТПВ (проведення екологічного контролю, полив, збір поверхневого стоку тощо) станов-

лять 22,5 тис.грн. У відповідності до Порядку формування тарифів на послуги з прибирання будинків і споруд та прибудинкових територій і типового договору про надання послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій проводиться за формулою:

$$P_i = Z_i / Q_i;$$

де P_i — питомий показник витрат, грн./м³;

Z_i — річний показник витрат, грн./рік;

Q_i — річне надходження відходів.

Тарифи на збирання, вивезення та захоронення ТПВ у Полтаві. встановлені: житловим організаціям 13,69 грн./м³; іншим споживачам 19,63 грн./м³. Частка коштів на розміщення відходів становить 4,2 грн./м³. Порівнявши тарифи і питомі показники поточних витрат по розміщенню відходів, визначено, що вони покривають витрати полігону, в тому числі й витрати на заходи із забезпечення екологічної безпеки компонентів відходів, на які припадає до 5 % обсягу витрат. При тій частці в тарифах, яка приходиться на екологічну складову, на рівні місцевих адміністрацій сформулювалось відповідне ставлення, яке виражається у зменшенні коштів на забезпечення екологічно безпечного функціонування полігону. Витрати на екологічну складову не відповідають тому збитку, який спричиняється території і населенню в результаті впливу ТПВ на навколишнє середовище. Наприклад, по даному полігону економічний збиток за забруднення навколишнього середовища від викидів у атмосферу, скидів у поверхневі та підземні води, засмічення земель, розрахований на основі існуючих методик [17—21], склає понад 645 тис. грн.

Приблизно така ж ситуація складається по всім полігонам та звалищам, що досліджувались. Порівняння із зарубіжними аналогами [16, с. 46] свідчать, що витрати і тарифи на розміщення відходів в Україні нижчі, ніж у світовій практиці.

В обліку витрат на природоохоронні заходи існує проблема, які витрати потрібно включати до природоохоронних. Автор вважає, що до цих витрат необхідно включати витрати на відновлення родючості ґрунту в результаті їх рекультивации, утилізацію та використання відходів, будівництво та обладнання природоохоронних та енергоресурсозберігаючих механізмів, об'єктів, наукових досліджень, органів управління. Ці витрати можуть бути віднесені на рахунок 91 "Загальнопромислові витрати" із виділенням елемента "Витрати на природоохоронну діяльність" з субрахунками "Охорона навколишнього середовища" і "Екологічна безпека" та розподілом їх відповідно до кожної галузі виробництва. Важливу роль у цьому повинні зіграти державні органи контролю соціоecологічного напрямку, які сприяли б поліпшенню екологічної ситуації за рахунок удосконалення екологічного менеджменту, екологічного страхування, екологічного аудиту. В їх підпорядкуванні могли б функціонувати підприємства з утилізації та переробці відходів, що обслуговували б сільськогосподарські підприємства і домогосподарства. Ці підприємства повинні здійснювати свою діяльність на основі міжнародних екологічних стандартів. Вони можуть створюватись при сільських (селищних) радах, які будуть виконувати функцію екологічного менеджменту. Функціями екологічного аудиту є незалежна експертиза діяльності господарюючих суб'єктів та стану навколишнього середо-

вища у відповідності вимог діючого природо-охоронного законодавства. Функція утилізації і переробки відходів як на сільськогосподарських підприємствах, так і в домогосподарствах повинна здійснюватись шляхом вирішення проблеми очистки сільських територій від побутових відходів, забезпечення функціонування водопроводу, каналізації та ін. Екологічне страхування забезпечує відшкодування збитків від надзвичайних подій (повеней, снігопадів, смерчів і т. ін.) Джерелом фінансування цієї діяльності є грошові надходження від місцевих податків і зборів.

ВИСНОВОК

Отже, загальна екологічна ситуація, що склалася в Україні, визначається як напружена і дуже складна. Тому необхідне застосування комплексний (системний) підхід, що полягає у здійсненні або підсиленні участі державних механізмів у вигляді екологічного аудиту, та існуючих методів, розроблених провідними вітчизняними і іноземними науковцями, а також громадськими організаціями і установами з питань екології, спрямованого на врегулювання впливу господарської та суспільної діяльності на складові біосфери — ґрунту, повітря, води. Автор вважає, що головним у взаємовідносинах природно-ресурсної політики і подальшим розвитком національної економіки в умовах екологічної безпеки є як економічні механізми, так і законодавче регулювання.

Література:

1. Тихонов А.Г. Економіко-екологічні аспекти інтенсифікації у землеробстві. — К.: Урожай, 1990. — 151 с.
2. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. — М.: Наука, 1988. — С. 18—20.
3. Всемирный банк. Знания на службе развития. — М.: Весь мир, 1999. — С. 239, 257.
4. Черевко Г.В., Яцків М.І. Економіка природокористування. — Львів: Світ, 1995. — 208 с.
5. Дегодюк Е.Г., Дегодюк С.Е. Еколого-техногенна безпека України. — К.: ЕКМО, 2006. — 306 с.
6. Макарова Н.С., Гармідер Л.Д., Михальчук Л.В. Економіка природокористування: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 322 с.
7. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Вишнеvsька Н.В., Хвесик Ю.М. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): монографія. — К.: Кондор, 2004. — 376 с.
8. Економічний менеджмент і аудит: Навчальний посібник для студентів вузів / С.М. Літвак і ін. — 2-е вид., доп. — К.: ВД "Професіонал", 2007. — 195 с.
9. Экологическая безопасность транспортных потоков / [А.Б. Дьяков, А.В. Нейман, А.В. Рузский и др.]. Под ред. А.Б. Дьякова. — М.: Транспорт, 1989. — 126 с.
10. Гарин В.М. Экология для технических вузов: учебное пособие / В.М. Гарин, И.А. Кленова, В.И. Колесников. — Ростов на дону: "Феникс", 2003. — 378 с.
11. Україна. Забруднення природного середовища: Масштаб 1:2000000. — К.: Укргеодезкартографія, 1996.
12. Куценко О.М., Писаренко В.М. Агроєкологія. — К.: Урожай, 1995. — 256 с.
13. Самойленко О.В. Екологічний аудит сільськогосподарського землекористування в Україні // Ринкова трансформація економіки АПК, ч. 1. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2002. — С. 458—462.
14. Мишенин Е.В., Бойко Е.Ю. Организационно-экономические основы обеспечения экологической деятельности акционерных предприятий АПК // Ринкова трансформація економіки АПК, ч. 1. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2002. — С. 224—228.
15. Порядок формування тарифів на послуги з вивезення побутових відходів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2006р. № 1010 // Урядовий портал. — К.: Софтлайн, 2007. — С. 85—92.
16. Будник Г.В. Становлення механізму фінансування управління відходами в Україні // Екологія отруєної середовища країн СНГ. — 2007. — № 4 — С. 45—49.
17. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства. Затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27 жовтня 1997 року № 171 // Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. — К.: Геопринт, 2000. — С. 168—194.
18. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів. Затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 року № 37 // Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. — К.: Геопринт, 2000. — С. 147—167.
19. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 року № 38 // Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. — К.: Геопринт, 2000. — С. 199—211.
20. Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища. Затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 19.07.99 р. № 162/379, зареєстрований в Мін'юсті України від 09.08.99 № 544/3837 // Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. — К.: Геопринт, 2000. — С. 86—93.
21. Чичкало-Кондрацька І.Б., Самойлік М.С. Регіональні підходи до удосконалення механізму фінансування системи управління твердими побутовими відходами // Проблеми економіки й управління в промислових регіонах: збірник наукових праць: в 2-х т. / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень / Відп. Ред. В.К. Мамутов. Том 1: Проблеми економіки й управління територіями та галузевими ринками. — Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. — С. 110—113.